

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

§ 1. Pojęcie sprawy cywilnej i postępowania cywilnego

Pojęcie sprawy cywilnej ma decydujące znaczenie dla ustalenia zakresu zastosowania postępowania cywilnego. Dlatego ustawodawca w art. 1 KPC normuje postępowanie sądowe w sprawach ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy, jak również w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz w innych sprawach, do których przepisy tego Kodeksu stosuje się z mocy ustaw szczególnych (sprawy cywilne).

Jest to ustawowa definicja spraw cywilnych.

Ta ustawowa definicja spraw cywilnych określa krąg spraw, które z woli ustawodawcy zostały poddane reżimowi prawa procesowego cywilnego. Ustawodawca przyjął dla oznaczenia spraw cywilnych mieszane kryteria, a mianowicie – materialne i formalne.

Z jednej bowiem strony do spraw cywilnych zalicza sprawy, które ze swojej istoty do tych spraw należą jako normowane przepisami prawa cywilnego (**kryterium materialne**). Z drugiej zaś – definicją spraw cywilnych objął sprawy, które nie są nimi ze swojej istoty (natury), a z woli ustawodawcy zostały poddane właściwości sądów powszechnych (**kryterium formalne**).

Do pierwszej grupy (kryterium materialne) należą sprawy z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy. Sprawy należące do tej grupy pozostają zawsze sprawami cywilnymi, bez względu na organ właściwy do ich rozpoznawania.

Natomiast do drugiej grupy (kryterium formalne) należą sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz owe „inne sprawy”, do których przepisy Kodeksu postępowania cywilnego stosuje się z mocy ustaw szczególnych. Przykładowo można tu wymienić takie sprawy, jak: zaskarżanie uchwał walnego zgromadzenia spółdzielni (art. 42 § 3 PrSpółdz) czy też sprawy rejestrowe, sprawy odszkodowań w zakresie nieuregulowanym w art. 100 i n. PrAtom (art. 107 ust. 2 PrAtom) i inne.

Podstawowym **zadaniem postępowania cywilnego** jest realizowanie norm prawa materialnego w sprawach cywilnych w drodze ich przymusowego urzeczywistnienia. Zadanie to determinuje pojęcie postępowania cywilnego jako prawnie uregulowanego zespołu działań zmierzających do skonkretyzowania i przymusowego zrealizowania norm prawnych w sprawach cywilnych w formie przewidzianej prawem. Ten cel postępowania cywilnego ma doniosłe znaczenie w demokratycznym państwie prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP).

Postępowanie cywilne obejmuje zatem swoim zakresem różne typy (rodzaje) postępowań sądowych, których celem i zadaniem jest rozpoznawanie spraw cywilnych.

§ 2. Rodzaje postępowania cywilnego

I. Proces

Proces jest podstawową formą rozpoznawania spraw cywilnych.

Kodeks postępowania cywilnego w **art. 13 § 1** stwierdza bowiem, że **sąd rozpoznaje sprawy w procesie, chyba że ustawa stanowi inaczej**. W wypadkach przewidzianych w ustawie sąd rozpatruje sprawy według przepisów o postępowaniach odrębnych. Oznacza to, że ustawodawca wprowadza jako zasadę rozpoznawanie spraw cywilnych w procesie, ustanawiając swoiste domniemanie w tym zakresie. W procesie sąd rozpoznaje spór prawny występujący między dwiema stronami i rozstrzyga o wynikających z tego sporu prawach i obowiązkach stron.

Procesem zatem nazywa się **tylko ten spór prawny, który został poddany jurysdykcji sądownictwa cywilnego**.

Kodeks postępowania cywilnego w księdze pierwszej „Proces”, obok trybu ogólnego, właściwego dla większości spraw, przewiduje też dla niektórych kategorii spraw **odrębne postępowania procesowe** (np. w sprawach małżeńskich, w sprawach o naruszenie posiadania). W postępowaniach odrębnych w pierwszej kolejności stosuje się **przepisy regulujące dany tryb postępowania**, a dopiero w braku przepisów szczególnych stosuje się przepisy ogólne o procesie.

Przepisy o procesie zawarte w Kodeksie postępowania cywilnego stanowią również **wzorzec** dla innych postępowań. Z mocy bowiem przepisu art. 13 § 2 przepisy o procesie stosuje się odpowiednio do innych rodzajów postępowań unormowanych w Kodeksie, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

II. Postępowanie nieprocesowe

Proces oraz postępowanie nieprocesowe stanowią dwa podstawowe tryby postępowania rozpoznawczego, toczącego się w sprawach cywilnych przed sądami

powszechnymi. Obydwa te tryby są równorzędnymi trybami **postępowania rozpoznawczego**, dostosowanymi do rodzaju spraw, które są w nich rozpoznawane.

W postępowaniu nieprocesowym do 1945 r. obowiązywało prawo dzielnicowe, tj. prawo zaborców. Unifikacja tego prawa nastąpiła dekretem z 18.7.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego (Dz.U. Nr 27, poz. 169 ze zm.). Dopiero jednak w 1964 r. nastąpiło scalenie postępowania procesowego i nieprocesowego w ustawie z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 ze zm.).

Zgodnie z Kodeksem w postępowaniu nieprocesowym załatwiane są następujące sprawy, ujęte w kolejnych działach księgi drugiej KPC:

- 1) sprawy z zakresu prawa osobowego;
- 2) sprawy z zakresu przeciwdziałania przemocy domowej;
- 3) sprawy z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli;
- 4) sprawy z zakresu prawa rzeczowego;
- 5) sprawy z zakresu prawa spadkowego;
- 6) sprawy z zakresu przepisów o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego;
- 7) sprawy z zakresu prawa pracy;
- 8) sprawy depozytowe;
- 9) postępowanie rejestrowe.

Poza tym liczne **przepisy szczególne** przewidują dla różnych spraw tryb postępowania nieprocesowego (np. art. 36 PrASC przewiduje tryb nieprocesowy dla sprostowania treści aktu stanu cywilnego).

W doktrynie dotychczas brak jest wypracowania jednolitego kryterium rozgraniczającego postępowanie nieprocesowe od procesu. Posługując się kryterium normatywnym (art. 13), należy stwierdzić, że do postępowania nieprocesowego należą **wszystkie sprawy przekazane do tego trybu przez ustawodawcę**.

III. Postępowania pozasądowe

Do postępowań pozasądowych, czyli toczących się poza sądami powszechnymi, należy zaliczyć:

- 1) postępowanie przed sądami polubownymi;
- 2) postępowanie przed komisjami pojednawczymi w sprawach ze stosunku pracy.

Ad 1) Postępowanie przed sądami polubownymi

Wprawdzie **postępowanie polubowne** unormowane jest w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego (art. 1154–1217), jednak nie toczy się ono przed sądem powszechnym, ale przed **sądem polubownym, powołanym przez strony**. W myśl przepisu art. 1158 § 2 KPC w Polsce mogą działać zarówno sądy polubowne stałe (np. Sąd Arbitrażowy przy Krajowej Izbie Gospodarczej), jak i sądy polubowne powoływane *ad hoc*.

Te ostatnie powoływane są przez strony (osoby fizyczne, prawne oraz inne jednostki organizacyjne posiadające zdolność sądową) w drodze umowy (zapis na sąd polubowny). Po rozstrzygnięciu konkretnej sprawy tego rodzaju sądy polubowne ulegają rozwiązaniu. Postępowanie przed sądem polubownym ma **charakter rozpoznawczy**. Wynika on z tego, że wykonanie orzeczeń sądu polubownego oraz ugód zawartych przed tym sądem następuje według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego o postępowaniu egzekucyjnym.

Ad 2) Postępowanie przed komisjami pojednawczymi w sprawach ze stosunku pracy

W celu polubownego załatwiania **sporów o roszczenia pracownika ze stosunku pracy** mogą być powoływane **komisje pojednawcze** (art. 244 KP). Komisje te wszczynają postępowania na wniosek pracownika zgłoszony na piśmie lub ustnie do protokołu. Komisję pojednawczą powołują wspólnie pracodawca i zakładowa organizacja związkowa, a jeżeli u danego pracodawcy nie działa zakładowa organizacja związkowa – pracodawca po uzyskaniu pozytywnej opinii pracowników. Przed komisjami toczy się wyłącznie postępowanie rozpoznawcze.

W razie niewykonania ugody przez pracodawcę podlega ona wykonaniu według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego po stwierdzeniu przez sąd jej wykonalności.

§ 3. Stosunek prawa procesowego cywilnego do prawa cywilnego materialnego

Prawo procesowe cywilne stanowi samodzielną, odrębną od innych dziedzinę prawa cywilnego. Nie zmienia tego fakt, że pełni ono niejako funkcję służebną wobec prawa cywilnego materialnego. Służy ono bowiem do **wdrożenia w drodze przymusowej, w określonej formie, norm prawa cywilnego materialnego**. Można to ująć w ten sposób, że brak prawa procesowego cywilnego czyniłby iluzorycznymi normy prawa materialnego cywilnego – i odwrotnie. Stąd też między tymi działami prawa zachodzi ścisły związek funkcjonalny, gdyż regulacje prawa procesowego muszą być dostosowane do regulacji prawa materialnego.

Istnieje jednak cezura rozgraniczająca prawo cywilne procesowe od prawa cywilnego materialnego, a mianowicie **przedmiot unormowań**.

Przedmiotem regulowanym przez prawo cywilne są stosunki społeczne o znaczeniu majątkowym oraz związane z nimi stosunki niemajątkowe. W teorii prawa cywilnego polskiego, a także w judykaturze coraz więcej zwolenników zyskuje jednak pogląd, że kryterium wyróżniającym prawo cywilne od innych gałęzi prawa jest metoda regulowania, która polega na założeniu równorzędności w kształtowaniu sytuacji prawnej podmiotów prawa cywilnego.

Natomiast **prawo procesowe cywilne reguluje sposób postępowania przed organami powołanymi do rozpoznawania spraw cywilnych z udziałem podmiotów zainteresowanych zrealizowaniem norm prawa materialnego.**

Rozgraniczenie przepisów prawa materialnego i prawa procesowego nabiera ważkiego znaczenia, kiedy w konkretnej sprawie sąd ma zastosować obce prawo materialne. W odniesieniu bowiem do przepisów prawa procesowego cywilnego obowiązuje zasada *legis fori*, według której sąd zawsze stosuje własne prawo procesowe (do wyjątków od tej zasady należy np. sytuacja przewidziana w art. 1135¹ § 1). Kryterium rozgraniczającym obie te gałęzie prawa nie może być umiejscowienie ustawowe przepisu. W ustawach regulujących prawo materialne nierzadko spotyka się przepisy prawnoprocesowe i odwrotnie (np. art. 199 zd. 2 KC czy też art. 746 § 1 KPC).

O **charakterze konkretnego przepisu** będzie zawsze zatem decydowała jego **treść**, a nie rodzaj ustawy, w jakiej jest on zawarty.

§ 4. Źródła prawa procesowego cywilnego

I. Kodeks postępowania cywilnego

Podstawowym źródłem polskiego prawa procesowego cywilnego jest Kodeks postępowania cywilnego z 17.11.1964 r., który wszedł w życie 1.1.1965 r.

Zasadnicza zmiana Kodeksu postępowania cywilnego z 18.4.1985 r. (Dz.U. Nr 20, poz. 86) dotyczyła m.in. spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz zawierała przepisy uzupełniające Kodeks w związku z przekazaniem sądom powszechnym do rozpoznawania spraw przez ustawę o **przedsiębiorstwach państwowych** i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego.

Kolejna istotna zmiana Kodeksu nastąpiła w związku z wejściem w życie ustawy z 24.5.1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy **spraw gospodarczych** (Dz.U. Nr 33, poz. 175; tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 723). Ustawa ta zniósła podział sporów gospodarczych na toczące się między jednostkami gospodarki uspołecznionej, między jednostkami gospodarki nieuspołecznionej oraz między tymi dwoma podmiotami jako przeciwnymi stronami procesu.

Prawo cywilne materialne wprowadziło podział na obrót profesjonalny (bez względu na charakter podmiotu) oraz obrót powszechny. Owo jednolite źródło prawa materialnego musiało w konsekwencji prowadzić do stworzenia jednolitych organów rozpoznających te sprawy. Powstała konieczność zlikwidowania państwowego arbitrażu gospodarczego i powołania w to miejsce sądów gospodarczych, korzystających z gwarancji procesowych. Kodeks postępowania cywilnego został zatem uzupełniony nowelą z 24.5.1989 r. m.in. o dział IVa tytułu VII księgi pierwszej (art. 479²⁸–479⁷⁸).

Ustawą z 16.9.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 233, poz. 1381) uchylone zostały przepisy o postępowaniu w sprawach gospodarczych. Z dniem 3.5.2012 r. postępowanie w sprawach gospodarczych toczy się według przepisów o postępowaniu procesowym.

W ten sposób Kodeks postępowania cywilnego, po raz pierwszy w dotychczasowej praktyce, obejmuje swoim unormowaniem **wszystkie postępowania w sprawach cywilnych** toczące się przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym.

Rewolucyjną wręcz zmianę przyniosła nowelizacja zawarta w ustawie z 1.3.1996 r. (Dz.U. Nr 43, poz. 189 ze zm.), statuująca m.in. wprowadzenie **systemu trójinstancyjnego** w miejsce dotychczasowego dwuinstancyjnego.

System trójinstancyjny został zmieniony nowelizacją zawartą w ustawie z 22.12.2004 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98).

Następna istotna zmiana nastąpiła ustawą z 24.5.2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz ustawy o komornikach sądowych i egzekucji (Dz.U. Nr 48, poz. 554 ze zm.).

Poważną zmianę Kodeksu postępowania cywilnego (ok. 200 artykułów) wprowadzono ustawą z 2.7.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 172, poz. 1804).

Istotną zmianą była ustawa z 22.12.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98). Ta nowelizacja dodała do Kodeksu postępowania cywilnego dział Va, który w art. 398¹ § 1 zlikwidował trójinstancyjność postępowania cywilnego.

Zaznaczyć należy zmianę Kodeksu postępowania cywilnego dokonaną ustawą z 28.7.2005 r. (Dz.U. Nr 172, poz. 1438), którą m.in. wprowadzono do Kodeksu instytucję mediacji, oraz ostatnią zmianę obejmującą 131 artykułów z 16.9.2011 r. (Dz.U. Nr 233, poz. 1381).

W 2019 r. weszła w życie ustawa z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 r. poz. 1469), która wprowadza m.in. definicję pojęcia nadużycia prawa procesowego, mechanizm organizacji postępowania (posiedzenia przygotowawcze, plan rozprawy) oraz przywrócenie postępowania odrębnego w sprawach gospodarczych.

Należy również zwrócić uwagę na niezwykle ważną nowelizację wprowadzoną ustawą z 9.3.2023 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 535), która ma podnieść skuteczność ochrony ofiar przemocy domowej.

W 2023 r. przyjęto ustawę o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy z 7.7.2023 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1860), w której m.in. wprowadzono posiedzenia zdalne, poszerzono zakres stosowania portalu informacyjnego, wprowadzono kolejne sprawy rozpoznawane w składzie jednoosobowym, zmodyfikowano postanowienia dotyczące środków zaskarżenia.

Nie sposób wyliczać innych licznych nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego, bowiem w ostatnich latach następowały one wręcz lawinowo.

Kodeks postępowania cywilnego składa się z tytułu wstępnego, zawierającego przepisy ogólne, oraz z pięciu części obejmujących kolejno: postępowanie rozpoznawcze, postępowanie zabezpieczające, postępowanie egzekucyjne, przepisy z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz przepisy dotyczące sądu polubownego (arbitrażowego).

Regulując tak szeroką materię, Kodeks postępowania cywilnego jest najobszerniejszą ustawą obowiązującą w Polsce.

II. Inne źródła prawa procesowego cywilnego

Do najważniejszego innego źródła prawa należy Konstytucja RP, która w art. 8 ust. 1 stanowi, że jest ona najważniejszym prawem Rzeczypospolitej Polskiej, zaś w ust. 2 – że przepisy Konstytucji RP **stosuje się bezpośrednio**, chyba że stanowi ona inaczej.

Poza tym inne, poza Kodeksem postępowania cywilnego, źródła prawa procesowego cywilnego można podzielić na **dwie grupy**:

- 1) akty prawne utrzymane w mocy ustawą z 17.11.1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 297 ze zm.);
- 2) inne akty prawne.

Ad 1) Akty prawne utrzymane w mocy ustawą z 17.11.1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego

Do aktów prawnych utrzymanych w mocy przepisami wprowadzającymi Kodeks postępowania cywilnego należą akty prawne wymienione w art. VII, VIII i IX. Należy jednak korzystać z tych przepisów z dużą ostrożnością, bowiem znaczna liczba tych aktów prawnych przestała już obowiązywać lub straciła na aktualności. I tak np.:

- 1) w art. VII pkt 3 wymieniony jest dekret z 11.10.1946 r. – Prawo o księgach wieczystych (Dz.U. Nr 57, poz. 320 ze zm.). Dekret ten utracił moc na podstawie ustawy z 6.7.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. Nr 19, poz. 147 ze zm. obecnie tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1984 ze zm.);
- 2) w art. VIII pkt 1 wymienione są przepisy art. 18 i 19 ustawy z 11.11.1924 r. o organizacji konsulatów i czynnościach konsułów (Dz.U. Nr 103, poz. 944). Ustawa ta utraciła moc na podstawie ustawy z 13.2.1984 r. o funkcjach konsułów Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 389 ze zm.);
- 3) w art. IX pkt 4 wymieniono ustawę z 6.6.1958 r. o ściąganiu czynszów najmu i innych należności Państwa związanych z korzystaniem z terenów i budynków państwowych (Dz.U. Nr 35, poz. 156 ze zm.). Ustawa ta utraciła moc na podstawie ustawy z 10.4.1974 r. – Prawo lokalowe (tekst jedn. Dz.U. z 1987 r. Nr 30, poz. 165 ze zm.).

Ad 2) Inne akty prawne

Do innych ważniejszych aktów prawnych zaliczają się m.in.:

- 1) ustawa z 28.7.2005 r. o **kosztach sądowych w sprawach cywilnych** (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 959 ze zm.);
- 2) **Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych** (rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.6.2019 r., Dz.U. z 2024 r. poz. 867);
- 3) przepisy **art. 242–256 KP**;
- 4) liczne **rozporządzenia wykonawcze RM** i Ministra Sprawiedliwości wydane na podstawie delegacji ustawowych (np. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.10.2010 r. w sprawie szczegółowego trybu i sposobu doręczania pism sądowych w postępowaniu cywilnym, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1222 ze zm., wydane na podstawie delegacji ustawowej, zawartej w art. 131 § 2 KPC; rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 20.2.2015 r. w sprawie trybu i sposobu dokonywania doręczeń elektronicznych, tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 452, wydane na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 131¹ § 3 KPC);
- 5) **inne akty prawne**, np. ustawa z 17.12.2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1212).

III. Judykatura i literatura

Ani judykatura, ani literatura z zakresu prawa procesowego cywilnego nie stanowią źródeł tego prawa. Z mocy przepisu art. 1 ustawy z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 2393 ze zm.) Trybunał Konstytucyjny jest organem władzy sądowniczej powołanym w celu wykonywania kompetencji określonych w Konstytucji i ustawach (art. 188 Konstytucji RP).

Orzeczenia **Sądu Najwyższego** i dokonana w nich wykładnia prawa są **wiążące dla sądów powszechnych tylko w konkretnych sprawach**, w których została wydana. Z uwagi jednak na autorytet Sądu Najwyższego jego orzeczenia mają istotne znaczenie jako wskazówka interpretacyjna w podobnych sprawach.

Szczególne znaczenie w tym zakresie mają **zasady prawne** uchwalane przez pełny skład Sądu Najwyższego, skład połączonych izb oraz skład całej izby Sądu Najwyższego, a także skład siedmiu sędziów, jeżeli ten skład postanowi o nadaniu jego uchwale mocy zasady prawnej.

Trybunał Konstytucyjny wydaje zbiór swoich orzeczeń pod nazwą „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego”.

Sąd Najwyższy publikuje swoje orzeczenia np. w zbiorach „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Zbiór Urzędowy (Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych)” oraz „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna”.

Literatura prawa procesowego cywilnego wywiera istotny wpływ na rozwój i kształt tej dziedziny prawa. Dorobek literatury jest ogromny, a zasadnicze pozycje w tym zakresie zostały wskazane w spisie literatury.

Ukazały się także liczne prace monograficzne, artykuły i glosy dotyczące poszczególnych zagadnień postępowania cywilnego.

Wszystkie pozycje literatury stanowią poważny dorobek polskiej myśli prawniczej w zakresie prawa postępowania cywilnego i odegrały znaczącą rolę w jego rozwoju.

§ 5. Stosowanie przepisów prawa procesowego

I. Zasięg terytorialny przepisów prawa procesowego

W kwestii terytorialnego zasięgu stosowania przepisów prawa procesowego w polskim porządku prawnym **obowiązuje zasada terytorialności** (*legis fori processualis*). W myśl tej zasady na obszarze państwa polskiego i w jego granicach sądy obowiązane są do stosowania polskiego prawa procesowego w postępowaniu cywilnym. Innymi słowy – **sądy polskie stosują w swojej siedzibie normy polskiego prawa procesowego** (*lex fori*).

Obowiązek stosowania polskiego prawa procesowego jest całkowicie **niezależny** od tego, jakie normy prawa materialnego (polskie czy obce) znajdują zastosowanie w danej sprawie (*lex causae*).

Jednak prawo polskie przewiduje pewne **odstępstwa** od tej zasady, a mianowicie:

- 1) na żądanie władzy sądowniczej obcego państwa w razie wykonywania rekwizycji stosuje się pewną szczególną formę postępowania, jeżeli forma ta nie sprzeciwia się ustawodawstwu państwa polskiego (art. 14 Konwencji dotyczącej procedury cywilnej, podpisanej 17.7.1905 r. w Hadze, Dz.U. z 1926 r. Nr 126, poz. 735 ze zm.); Polska jest związana niniejszą konwencją tylko w stosunkach z **Islandią**);
- 2) na żądanie władzy sądowniczej obcego państwa w wypadku wykonywania rekwizycji stosuje się pewną szczególną formę postępowania, jeżeli forma ta nie sprzeciwia się ustawodawstwu państwa polskiego (art. 14 Konwencji dotyczącej procedury cywilnej, podpisanej 1.3.1954 r. w Hadze, Dz.U. z 1963 r. Nr 17, poz. 90 z zał. – **między państwami sygnatariuszami** tej konwencji. Konwencja ta zmienia postanowienia Konwencji z 17.7.1905 r.);
- 3) wykonując wniosek sądu lub innego organu państwa obcego o udzielenie pomocy prawnej przez sąd polski, może on, na prośbę tego sądu lub innego organu państwa obcego, zastosować przy wykonywaniu wniosku inną formę od przewidzianej przez prawo polskie, jeżeli ta forma czynności nie jest zakazana przez prawo polskie ani sprzeczna z podstawowymi zasadami polskiego porządku prawnego (art. 1135¹);
- 4) z mocy prawa podlegają uznaniu orzeczenia sądów państw obcych wydane w sprawach cywilnych, chyba że istnieją przesłanki określone w art. 1146 (art. 1145);

- 5) przy uznawaniu orzeczeń sądów zagranicznych, pod warunkiem wzajemności (art. 1146 § 1);
- 6) przy ocenie właściwości sądu państwa obcego w sprawach spadkowych (art. 1146 § 2);
- 7) w sprawach uznawania orzeczeń sądowych państw obcych będących sygnatariuszem Konwencji o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych sporządzonej 30.9.2007 r. w Lugano – nie wymagają one uznania przez sądy polskie (art. 33 Konwencji, Dz.Urz. UE L 147 z 10.6.2009 r., s. 5);
- 8) w sprawach uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych państw członkowskich UE – nie wymagają one uznania i wykonania przez sądy polskie (art. 36 i 39 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego I Rady (UE) Nr 1215/2012 z 12.12.2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (wersja przekształcona) (Dz.Urz. UE L 351, poz. 1).

Zasada terytorialności obowiązuje w toku całego postępowania cywilnego, tzn. zarówno w postępowaniu rozpoznawczym (tj. w procesie oraz w postępowaniu nieprocesowym), jak i w postępowaniu egzekucyjnym.

II. Stosowanie przepisów prawa procesowego w czasie

Liczne w ostatnich latach zmiany Kodeksu postępowania cywilnego stawiają w centrum uwagi **problem stosunku nowych przepisów** do dotychczasowych, zmienionych.

W zasadzie kwestia ta powinna być regulowana zawsze w tzw. przepisach przejściowych o charakterze przepisów **międzyczasowych** (intertemporalnych).

Generalnie obowiązuje zasada niedziałania prawa wstecz (*lex retro non agit*), bardzo silnie akcentowana u nas w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego.

Zagadnienie obowiązywania norm prawa procesowego cywilnego ma istotne znaczenie w związku z toczącymi się sprawami cywilnymi w czasie dokonywania zmian w tych przepisach.

W omawianym zakresie ustawodawca może zastosować następujące **sposoby** czasowego obowiązywania norm prawa procesowego:

- 1) zasadę jedności (jednolitości) postępowania;
- 2) zasadę czynności (aktualności) postępowania;
- 3) zasadę stadiów postępowania.

Ad 1) Zasada jedności (jednolitości) postępowania polega na tym, że wszczęte przed zmianą przepisów postępowania cywilne toczą się aż do ich prawomocnego zakończenia według przepisów dotychczasowych, tzn. obowiązujących w chwili wszczęcia tych spraw.

Ad 2) Zasada czynności (aktualności) postępowania wprowadza cezurę czasową, według której od pierwszej czynności procesowej podjętej po wprowadzeniu nowych przepisów stosuje się przepisy nowe.

Ad 3) Zasada stadiów postępowania nakazuje, aby procesy wszczęte przed wejściem w życie nowych przepisów toczyły się do określonego stadium według przepisów dotychczasowych, a od nowego stadium – na podstawie przepisów nowych. Na przykład jeżeli sprawa toczy się przed sądem I instancji, to według tej zasady powinna być prowadzona aż do wydania orzeczenia końcowego, z zastosowaniem przepisów dotychczasowych. Dopiero od nowego stadium (tj. II instancji) zaczynają obowiązywać nowe przepisy.

W obowiązującym Kodeksie postępowania cywilnego z 1964 r. ustawodawca przyjął zasadę czynności (aktualności postępowania) – art. XV § 1 przepisów przejściowych KPC – jednak z pewnymi wyjątkami na rzecz zasady jednności (jednolitości) postępowania (art. XVI § 1 zd. 1 przepisów przejściowych KPC i art. XVII przepisów przejściowych KPC) oraz na rzecz zasady stadiów postępowania (art. XVI § 1 zd. 2 i art. XVI § 2 przepisów przejściowych KPC).

NOTATKI

ROZDZIAŁ II

POSTĘPOWANIE CYWILNE A INNE POSTĘPOWANIA

§ 6. Dopuszczalność drogi sądowej w sprawach cywilnych. Tryb postępowania

Przesłankę **dopuszczalności drogi sądowej** w sprawach cywilnych formułuje przepis art. 2 § 1, stwierdzający, że do rozpoznawania spraw cywilnych powołane są **sądy powszechne**, o ile sprawy te nie należą do właściwości sądów szczególnych, oraz **Sąd Najwyższy**.

Artykuł 2 § 3 przepisu wyłącza jednak z rozpoznawania w postępowaniu sądowym sprawy cywilne, jeżeli przepisy szczególne przekazują je do **właściwości innych organów**. Na przykład według art. 417 ust. 1 i 2 ustawy z 4.12.2018 r. – Prawo wodne (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1078 ze zm.) o odszkodowaniu za cofnięcie albo ograniczenie pozwolenia wodnoprawnego orzeka, w drodze decyzji, organ właściwy w sprawach pozwoleń wodnoprawnych, na warunkach określonych w art. 469 PrWod (a nie sąd powszechny). Stwierdzić zatem można, że art. 2 § 1 statuuje zasadę dopuszczalności drogi sądowej w sprawach cywilnych.

Drogą sądową w ścisłym tego słowa znaczeniu jest wyłącznie postępowanie **przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym**.

Dopuszczalność drogi sądowej zależy od dwóch elementów:

- 1) musi chodzić o sprawę cywilną oraz
- 2) nie może istnieć przepis szczególny, wyłączający sprawę cywilną spod jurysdykcji sądów.

Jeżeli w konkretnej sprawie brak chociaż jednego z powyższych elementów, oznacza to niedopuszczalność drogi sądowej. Dopuszczalność drogi sądowej stanowi **bezwzględna przesłankę procesową**, której brak prowadzi do **nieważności postępowania** (art. 379 pkt 1). Brak tej przesłanki nie może być sanowany i jest uwzględniany przez sąd w każdym stadium postępowania. Kodeks w wielu przepisach wskazuje na tę bezwzględną przesłankę procesową (np. art. 199 § 1 pkt 1, art. 202 i in.).

Przesłanka ta działa **od samego początku** (*ab initio*). Sąd bierze ją pod rozwałę z **urzędu** (art. 202).

W niektórych sprawach cywilnych może występować **czasowa niedopuszczalność drogi sądowej**. Polega ona na tym, że otwarcie drogi sądowej następuje dopiero po uprzednim wyczerpaniu drogi postępowania przed innym organem [np. art. 94 ustawy z 23.11.2012 r. – Prawo pocztowe (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1640 ze zm.): prawo dochodzenia roszczeń określonych w ustawie w zakresie niewykonania lub nienależytego wykonania usługi w postępowaniu sądowym, w postępowaniu mediacyjnym lub w postępowaniu przed stałym polubownym sądem konsumentkim przysługuje nadawcy albo adresatowi po wyczerpaniu drogi postępowania reklamacyjnego].

Każda sprawa, która należy do drogi sądowej, powinna zostać rozpoznana przez sąd w **trybie dla niej właściwym**.

W pierwszej kolejności należy mieć na uwadze tryb procesowy i tryb nieprocesowy, jako dwa tryby postępowania przewidziane w Kodeksie. Ponadto dla spraw toczących się w procesie Kodeks postępowania cywilnego może przewidywać postępowanie odrębne (np. nakazowe i upominawcze). W takich sytuacjach sprawa obligatoryjnie powinna się toczyć według przepisów obowiązujących dla danego postępowania odrębnego.

Właściwy tryb postępowania stanowi **względna przesłankę procesową**, którą sąd bierze pod rozwałę z urzędu w I instancji. **Niewłaściwy tryb postępowania nie prowadzi do nieważności postępowania**.

Jednak jeżeli sprawę wszczęto lub prowadzono w trybie niewłaściwym, sąd rozpozna ją w trybie właściwym lub przekaże ją właściwemu sądowi do rozpoznania w takim trybie (art. 201 § 2). Czynności dokonane w niewłaściwym trybie pozostają w mocy, każda jednak strona może zażądać powtórzenia czynności sądu dokonanych bez jej udziału (art. 200 § 2 i 3 w zw. z art. 201 § 2). Niewłaściwy tryb postępowania sąd bierze pod rozwałę z urzędu w każdym stanie sprawy.

§ 7. Stosunek postępowania cywilnego do postępowania karnego i administracyjnego

I. Jurysdykcja cywilna i karna

Prawo polskie wyodrębnia jurysdykcję cywilną i karną ze względu na **odrębności przedmiotów oraz odrębność form procesowych** zmierzających do **zrealizowania prawa materialnego**. Między sprawami cywilnymi i karnymi może jednak występować związek zarówno prawny, jak i faktyczny.

Kodeks w art. 12 wprowadza zasadę, że roszczenia majątkowe wynikające z przestępstwa mogą być dochodzone w postępowaniu cywilnym albo w wypadkach w ustawie przewidzianych – w postępowaniu karnym.

Konsekwencją tej zasady jest, że:

- 1) roszczenia **niemajątkowe** wynikające z przestępstwa mogą być dochodzone wyłącznie w postępowaniu cywilnym;
- 2) roszczenia **majątkowe** wynikające z przestępstwa mogą być dochodzone w postępowaniu karnym wyłącznie w wypadkach przewidzianych w ustawie.

Przepis art. 12 pozostaje w sprzeczności z Kodeksem postępowania karnego, bowiem zgodnie z art. 5 pkt 2 ustawy z 20.2.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 396) z dniem 30.6.2015 r. **uchylone zostały przepisy dopuszczające tzw. powództwo adhezyjne w procesie karnym**. Moc wiążąca wyroków karnych (**prejudycjalność**) stanowi w postępowaniu cywilnym instytucję wykształconą ze względu na tzw. ekonomię procesową. **Celem jej, oprócz zapobiegania zbędnym nakładom czasu i kosztów** (praca sądów, zaangażowanie stron i świadków oraz innych podmiotów), **jest zapobieganie rozbieżności w orzecznictwie sądów** przez wyeliminowanie konieczności prowadzenia postępowań sądowych, których podmioty i stan faktyczny są identyczne.

W tej materii m.in. przejawia się **wpływ postępowania karnego na postępowanie cywilne**, który może wyglądać trojako, w zależności od tego, czy:

- 1) postępowanie cywilne toczy się po zakończeniu postępowania karnego;
- 2) oba te postępowania toczą się równolegle (równocześnie);
- 3) postępowanie cywilne zostało zakończone przed wszczęciem postępowania karnego.

Ad 1) Postępowanie cywilne po zakończeniu postępowania karnego

Artykuł 11 stanowi, że ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa **wiążą sąd w postępowaniu cywilnym**. Jednak osoba, która nie była oskarżona, może powoływać się w postępowaniu cywilnym na wszelkie okoliczności wyłączające lub ograniczające jej odpowiedzialność cywilną.

Z tego przepisu wynikają następujące konsekwencje:

- 1) sąd w postępowaniu cywilnym związany jest tylko wyrokiem **karnym skazującym** (oznacza to, że wyrok uniewinniający nie wiąże sądu w sprawach cywilnych);
- 2) sąd w sprawach cywilnych związany jest tylko ustaleniami **co do faktu popełnienia przestępstwa**.

Istota związania sądu w postępowaniu cywilnym prawomocnym wyrokiem karnym skazującym polega na **niedopuszczalności dokonywania przez ten sąd tych samych ustaleń, co do których zachodzi owo związanie**.

Natomiast wyrok karny uniewinniający nie wiąże sądu w postępowaniu cywilnym, bowiem brak przestępstwa nie wyklucza odpowiedzialności cywilnej (np. tzw. **bezprawie cywilne**). Może on jednak w tym postępowaniu stanowić dowód podlegający swobodnej ocenie sądu (art. 233 § 1). Nie wiąże także sądu w postępowaniu cywilnym prawomocny wyrok karny warunkowo umarzający postępowanie.